

Identifying discourse critical features of the social relationships in Azher Jerjis's novel *Sleeping in a Cherry Field* using Ruth Wodak's CDA

Ali Sayadani^۱, Associate Professor of Arabic Language and Literature,
Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran

Yazdan Heydarpour Marand, MA Graduated of Arabic Language
Translation, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran

Received: ۲۸-۰۹-۲۰۲۲

Accepted: ۰۹-۰۳-۲۰۲۳

Introduction: Critical discourse analysis (CDA) is a branch of linguistics that discusses language as a set of social acts and functions and its relationship with power, ideology and discourse. It seems necessary to discuss the relationship between discourse analysis and the network of regular connections among words and verbal and linguistic elements before delving into CDA. The issue directly refers to the use of linguistic structures within a discourse. The structure of language as a social phenomenon has a regular social context which is the basis of every discourse. Therefore, as discourse is considered a social action, discourse analysis deals with a series of regular linguistic structures and contexts that showcase social problems. Ruth Wodak's critical approach uses critical discourse to examine the influence of language as a social action in power and ideology. The analyst tries to show the social activist's performance in socio-political discourses in a specific time frame considering different genres as well as individual and collective identities. To Ruth Wodak, politics and society are the battlegrounds for imposing the legitimizing principle. In other words, the activist's dominance in the sociopolitical sphere of any discourse represents legitimizing processes, public and individual demands as well as tendencies and opinions. It also channels individual and collective attitudes, which would result in the formation of identity and the reproduction of power. Considering these representations, Wodak sees a society as a battleground of socio-political challenges, i.e., the challenges that are presented in the context of critical discourses. Ruth Wodak sees power and ideology as the origin of domination. The domination in itself reproduces discrimination in different sociopolitical situations. Linguistically vulnerable groups object to the process in verbal contexts. Verbal criticisms on the discrimination are because of the existence of racism, social abnormalities, social deprivation, social rejection, and identity seeking in meritocracy frameworks.

Methodology: The issue discussed here is the significance of contrasting and evaluating the elements of the novel *Sleeping in a Cherry Field* (۲۰۱۹) written by Azher Jerjis. The plot of the novel is based on the verbal processes between

---

^۱ Corresponding author Email: a.sayadani@azaruniv.ac.ir

linguistic agents and activists, and the verbal processes themselves include verbal criticisms. Linguistic agents show their civil protest in the critical discourses against the dominant sociopolitical issues of the society where unjust politicians practice discriminations. The significant contribution of this study is to adapt the individual components of Wodak's model to the content of the novel and discover the verbal criticisms on the discursive language of the novel characters.

Results and discussion: Using Ruth Wodak's critical approach to examine the sociopolitical discourse of the novel *Sleeping in a Cherry Field* resulted in the following findings.

Wodak's critical approach is based on the analysis of language as a social action in the context of critical communication and critical discourse. This pays attention to some certain aspects of language and assesses sociopolitical challenges in the discriminatory processes of racism, taboo and social abnormality, social deprivation, social rejection and meritocracy, and the relationship of the issues with power, ideology and discourse. The examination of all these elements in *Sleeping in a Cherry Field* shows that the novel has mainly been organized according to sociopolitical challenges. The challenges can be seen clearly in the verbal communication of the social activists. The mentioned discriminatory processes caused by power and ideology can be explained clearly by discourse. The linguistic activists and agents play the main role in showing the discriminations through critical discourse. When discrimination and discourse are examined, the components of racism, social abnormality (taboo), social rejection, and meritocracy become clear. Saeed Nasir Mardan, the protagonist of the novel shows the components in his dialogues with other characters. He seeks his own individual and collective identity through the dialogues. By showing the identity challenge in socio-political situations, Saeed makes criticisms that are manifested in his language. Power and ideology are among the most significant cognitive tools that Saeed uses in his identity-seeking challenges within the framework of his verbal criticisms. Saeed's linguistic behaviors are crystalized in his "communicating through pronouncing words" in relation with power and ideology. That is, the signs of his linguistic behavior are shown by the mental states of "compulsion, encouragement and intimidation" as well as the specific terms in the context of power and critical discourse. Generally, power and ideology play the main role in Wodak's critical approach.

Conclusion: The descriptive-analytical exploring of the afore-mentioned linguistic components to verbally criticize Azher Jerjis's *Sleeping in a Cherry Field* (٢٠١٩) is very important. The novel is depicted in such a way that Saeed Nasir Mardan, the main character of the novel, criticizes discrimination and injustice when dealing with other characters. The discriminations result from the power and the dominating behavior of the government, and the criticism is done within discursive dialogues between characters. The results show the possibility of adapting the individual components of Wodak's CDA to the content of the novel. This possibility is imparted by the social situations and linguistic conditions of verbal communication.

Keywords: Sociocritical discourse, Verbal critiques, *Sleeping in a Cherry Field*, Ruth Wodak, Azher Jerjis

References

- Aghagolzadeh, F. (۲۰۱۵). *Critical discourse analysis*. Tehran, Iran: Elmi va Farhangi. (In Persian)
- Al-Hemiari, A. (۲۰۰۹). *What is a discourse and how do we analyze it?* Beirut, Lebanon: Majd al-Mo'sisah al-Jameiya li-Dirasat va al-Nashr va al-Towzi'. (In Arabic)
- Darwish, H. (۲۰۱۷). On criticism and sexual taboo to the great Sadegh Jalal. *Mo'asisah al-Mu'minin Bila Hudud*, (۱), ۱-۳۳. (In Arabic)
- Freud, Z. (۱۹۸۳). *Totem and taboo* (B. A. Yasin, Trans.). Lazeghia, Iraq: Dar al-Havar li-Nashr va al-Towzi'. (In Arabic)
- Ghaffari, Gh, & Tajoddin, M. (۲۰۰۵). The enquiry of social deprivation dimensions. *Journal of Social Welfare*, ۴(۱۷), ۳۳-۵۵. (In Persian)
- Hassanpour, A., & Rabani Khorasgani, A. (۲۰۱۷). Discourse-historical approach in critical discourse analysis of cosmetic surgery in Iran: The documentary "Nose, Iranian Style" in focus. *Journal of Applied Sociology*, ۲۸(۲), ۴۹-۷۰. (In Persian) doi:۱۰.۲۲۱۰۸/jas.۲۰۱۷.۲۱۴۳۲
- Hills, J., Grand, J. L., & Piachaud, E. (eds.). (۲۰۰۷). *Understanding social exclusion* (M. al-Jawhari, Trans.). Kuwait, Kuwait: Alim al-Marifah li-Nashr va al-Towzi'. (In Arabic)
- Jalaeipour, H. (۲۰۰۵). Discursive democracy. *Iranian Journal of Sociology*, ۵(۱), ۱۶۰-۱۷۱. (In Persian)
- Jerjis, A. (۲۰۱۹). *Sleeping in cherry field*. Beirut, Lebanon: Al-Rafiedin. (In Arabic)
- O'Driscoll, Jim. (۲۰۲۰). *Offensive Language: Taboo, Offence and Social Control*, London: Bloomsbury Academic. (In English)
- Reisigl, Martin & Wodak, Ruth. (۲۰۱۱). *Discourse and Discrimination. Rhetorics of racism and antisemitism*, London: Routledge. (In English)
- Shairi, H. (۲۰۱۹). *Semio-semantic discourse analysis*. Tehran, Iran: SAMT. (In Persian)
- Sozan, M. (۲۰۲۱). An introductory reading of the contents of a chapter "The Historical Approach to Discourse" by Ruth Wodak" in *Methods of Critical Discourse Analysis. Journal of Discourse and Communication*, ۲(۲), ۹۱-۹۹. (In Arabic)
- Wodak, Ruth. (۱۹۸۹). *Language, Power and Ideology; Studies in political discourse*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. (In English)
- Wodak, R., & Meyer, M. (۲۰۱۴). Critical discourse analysis: History, agenda, theory and methodology. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.),

- Methods of critical discourse analysis* (H. A. Faraj & E. Sh. Muhammad, Trans.). Cairo, Egypt: Al-Markaz al-Ghowmi li-Tarjomah al-Silsilah. (In Arabic)
- Wodak, R. et al. (٢٠١٦). *Political discourse analysis: The political as a discursive construction* (A. Rezaeipناه, & S. Shokati Mogharrab, Trans.). Tehran, Iran: Tisa. (In Persian)
  - Wodak, Ruth. (٢٠٢٠). *The Politics of Fear: The shameless normalization of far-right discourse*, London: Sage Publications Ltd. (In English)
  - Wodak, R., & Meyer, M. (٢٠٢١). *Methods of critical discourse analysis* (H. A. Faraj & E. Sh. Muhammad, Trans.). Cairo, Egypt: Al-Markaz al-Ghowmi li-Tarjomah al-Silsilah. (In Arabic)
  - Wundt, W. (١٩٠٦). *Psychology of people*. Vol. ٢. Baghdad, Iraq: Dar Nabu li-Nashr va al-Towzi'. (In Arabic)

بازشناسی انتقادهای کلامی در بستر روابط اجتماعی در رمان النوم فی حقل الکرز اثر «أزهر جرجیس» بر اساس الگوی جنسیت ارتباطی روٹ وُداک

علی صیادانی^۱، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران
یزدان حیدرپور مرند، دانش آموخته‌ی کارشناسی ارشد مترجمی زبان عربی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز،
ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۱۸

چکیده

تحلیل گفتمان انتقادی، گرایشی از زبان‌شناسی است که زبان را به‌مثابه‌ی یک عمل اجتماعی در ارتباط با قدرت، ایدئولوژی و گفتمان و در چهارچوب موقعیت اجتماعی مورد ارزیابی قرار می‌دهد. روٹ وداک از نظریه‌پردازان تحلیل گفتمان انتقادی است که قدرت و ایدئولوژی را مسبب سلطه‌پذیری می‌داند و این سلطه‌پذیری در موقعیت‌های اجتماعی و سیاسی مختلف خود مولد تبعیض است. این تبعیض از سوی گروه‌های زبانی سلطه‌پذیر و منفعل در چارچوب بافت‌های کلامی مورد انتقاد و اعتراض قرار می‌گیرد. انتقاد کلامی از تبعیض به‌واسطه‌ی حضور مؤلفه‌های نژادپرستی، ناهنجاری‌های اجتماعی، محرومیت و طرد اجتماعی و هویت طلبی در بستر شایسته‌سالاری مطرح می‌شود. بررسی توصیفی - تحلیلی مؤلفه‌های زبانی مزبور به‌عنوان روش‌های تحلیل گفتمان انتقادی وُداک در قالب اعتراض و انتقادهای کلامی محتوای رمان النوم فی حقل الکرز (۲۰۱۹) به قلم أزهر جرجیس از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اهمیت این تطبیق و بررسی به جهت وجود نموده‌های اعتراضی و گاهی چالشی از تمایز و تفاوت ایجادشده در فضای گفتمانی و بافت زبانی و اجتماعی رمان مزبور بوده است. محتوای رمان به‌گونه‌ای ترسیم شده که شخصیت اصلی روایت «سعید ناصر مردان» در تعامل با شخصیت‌های مکمل دیگر از تبعیض‌ها و ناعدالتی‌ها انتقاد می‌کند؛ تبعیض‌هایی که از سوی قدرت و رفتارهای یک‌جانبه‌ی حکومت حاصل می‌شود و این انتقاد در بستر چارچوب‌های گفتمانی میان شخصیت‌ها صورت می‌پذیرد. محتوای رمان با توجه به این نکته که نظریه‌ی انتقادی وُداک عموماً بستر اعتراض در چارچوب تبعیض‌ها را از مؤلفه‌های موردنظر فراهم می‌سازد، قابل بررسی است. بر این اساس نتیجه‌ی پژوهش نشان از تصدیق قابلیت برابرسنجی مؤلفه‌های موردی وداک بر محتوای رمان حاضر دارد و این قابلیت متناسب با موقعیت‌های اجتماعی، شرایط زبانی و ارتباطات کلامی فحوای رمان نمود یافته است.

کلیدواژه‌ها: روٹ وُداک، گفتمان اجتماعی و انتقادی، انتقادهای کلامی، أزهر جرجیس، النوم فی حقل الکرز.

مقدمه

تحلیل گفتمان انتقادی گرایشی از زبان‌شناسی است که زبان را به‌مثابه‌ی یک عمل و کارکرد اجتماعی در ارتباط با قدرت، ایدئولوژی و گفتمان مورد ارزیابی قرار می‌دهد. آنچه در اینجا مطرح است، ارتباط تحلیل گفتمان با شبکه‌ای از روابط منظم میان واژگان و عناصر لفظی و زبانی است. این بحث به‌طور کلی اشاره‌ی مستقیمی به کاربرست ساخت‌های زبانی در گفتمان دارد. «ساخت زبانی به‌عنوان یک سازمان اجتماعی دارای بافت منظم اجتماعی است که شاکله‌ی اصلی یک گفتمان را تشکیل می‌دهد» (الحمیری، ۲۰۰۹: ۱۷)؛ بر همین اساس یک سری ساخت‌ها و بافت‌های منظم زبانی با تحلیل گفتمان مرتبط می‌باشد؛ که هدف از آن بازنمایی مشکلات اجتماعی است. از جمله رویکردهایی که تأثیر زبان را به‌مثابه‌ی عمل اجتماعی در قالب قدرت و ایدئولوژی در گفتمان انتقادی نشان می‌دهد، رویکرد انتقادی روٹ وُداک^۱ بوده است. وداک با در نظر گرفتن زبان به‌عنوان شکلی از کنش اجتماعی، «رابطه‌ای دیالکتیکی میان کردارهای گفتمانی- زبانی و حوزه‌های خاص عمل از جمله موقعیت، چارچوب‌های نهادی و ساختارهای اجتماعی (کردارهای گفتمانی درون آن‌ها جای می‌گیرند) مفروض می‌گیرد» (حسن‌پور و ربانی، ۱۳۹۶: ۵۶). در این رویکرد وداک گفتمان را ترکیب پیچیده‌ای از کنش‌های گفتمانی می‌داند که به‌طور هم‌زمان، پی‌درپی و موازی در ارتباط با یکدیگر هستند. لذا بر این اساس است که «زبان از زاویه‌ی دید انتقادی در روابط اجتماعی» مورد بازبینی قرار می‌گیرد (آقاگل زاده، ۱۳۹۴: ۱۴۹).

در رویکرد مزبور عملکرد کنشگر اجتماعی^۲ در چارچوب فضای گفتمان سیاسی و اجتماعی بر اساس ژانرهای مختلف و هویت‌های فردی و جمعی بازنمایی می‌شود. از نظر وداک سیاست و جامعه محل منازعه برای تحمیل اصل مشروع است. به دیگر سخن «سلطه‌ی کنشگر در فضای سیاسی و اجتماعی گفتمان به دنبال تحمیل فرآیندهای قانون‌سازی، گرایش‌ها، عقاید و شکل دادن به نگرش‌های فردی یا جمعی که منجر به هویت‌سازی و بازتولید قدرت می‌شود، است» (Wodak, ۱۹۹۷: ۳۷). با توجه به بازنمایی‌های حاضر، وداک جامعه را عرصه‌ی چالش‌های اجتماعی و سیاسی می‌داند؛ چالش‌هایی که در بستر گفتمان‌های انتقادی مطرح می‌شود.

در این بستر دو موضوع اصلی و در عین حال وابسته به یکدیگر مطرح می‌شود؛ نخست، چالش‌های اجتماعی که ماحصل تبعیض و نابرابری‌های اجتماعی در چارچوب قدرت و ایدئولوژی است. در این چالش ابعاد مختلف نژادپرستی، ناهنجاری‌های اجتماعی، تردها و

محرومیت‌های اجتماعی و تمامیت‌خواهی‌ها مورد بحث قرار می‌گیرند. از سوی دیگر ابعاد مختلف سیاست که شامل عناصر اجرای دقیق آن، تأثیر شخصیت سیاستمداران بر اجرای مستقیم و بافت‌سازی دوباره‌ی سیاست در چارچوب رسانه‌ها و مشارکت در سیاست به واسطه‌ی قدرت، ایدئولوژی و مشروعیت است، می‌تواند در بطن و بستر چالش‌های اجتماعی حاضر مورد ارزیابی قرار گیرد.

آنچه در پژوهش حاضر شایسته‌ی بررسی و ارزیابی می‌باشد، برابرسنجی مؤلفه‌های انتقاد کلامی و داک در فضای ارتباطی رمان النوم فی حقل الکرز (۲۰۱۹) به قلم أزهر جرجیس است. شاکله‌ی اصلی محتوای رمان حاضر بر اساس فرآیندهای کلامی موجود میان کنشگران زبانی شکل می‌یابد که این فرآیندهای کلامی، خود بازنمودی از انتقادهای کلامی است؛ در واقع عاملان زبانی به نحوی اعتراض مدنی خود را از فضای سیاسی و اجتماعی حاکم در جامعه که سیاستمدار آن، تبعیض‌ها را به وجود می‌آورند، در بستر گفتمان‌های انتقادی آشکار می‌سازند.

مهم‌ترین هدف پژوهش حاضر، چگونگی تطبیق مؤلفه‌های موردی و داک در محتوای رمان و نحوه‌ی کشف انتقادهای کلامی در بستر گفتمان‌های شخصیت‌های رمان النوم فی حقل الکرز بوده است. نظام پژوهشی حاضر مبتنی بر کاربست و تطبیق عناصر ارتباط جمعی در بستر قدرت و ایدئولوژی از منظر روٹ و داک بر محتوا و بافت زبانی رمان النوم فی حقل الکرز بوده است. در این تحلیل و تطبیق، اثربخشی دوسویه‌ی مؤلفه‌ی قدرت و ایدئولوژی بر اساس روابط و تبعیض نژادی، بازشناسی ناهنجاری‌های اجتماعی (تابو)، محرومیت‌ها و طرد اجتماعی، بازنمایی مردم‌سالاری (عنصر دموکراسی) در قیاس با سیاست ضد تبعیض و بازشناسی لهجه‌های خاص، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. همچنین با بررسی و ارزیابی چارچوب‌ها و عرصه‌های انتقادی حاضر در گفتمان رمان النوم فی حقل الکرز سعی می‌شود تا برای پرسش‌های ذیل پاسخی ارائه گردد:

- ۱- ایدئولوژی‌ها، ساختارهای قدرت و چارچوب‌های انتقادی چگونه خود را در ژانرها و کنش‌های رفتاری گوناگون گفتمان سیاسی موجود در رمان حاضر نمایان می‌کنند؟
- ۲- گروه‌های اجتماعی خاص در رمان مورد بحث با چه استدلال‌ها، فرآیندهای ارتباطی و مناظره‌ای سعی در توجیه و مشروعیت‌بخشیدن به تعاریف طرد، تبعیض، سرکوب و استعمار دیگران دارند و اینکه کدام‌یک از مؤلفه‌ها به میزان قابل توجهی در فضای ارتباطی رمان بازنمود یافته است؟

پیشینه‌ی پژوهش

بررسی موضوع انتقاد کلامی وداک در فضای ارتباطی رمان النوم في حقل الكرز که نمایه‌ی روشن و دقیقی از نوع و جنسیت ارتباط میان کنشگران ارتباطی رمان حاضر است، نشان از این بحث دارد که موضوع حاضر به‌نوعی در جایگاه خود از تحلیل گفتمان انتقادی جدید بحث می‌کند و بر این اساس پژوهش‌های معدودی در این باب صورت پذیرفته است. از جمله:

در دو کتاب «Discourse and Discrimination» و «Language, Power and Ideology; Studies in political discourse» از روث وداک (۲۰۱۱) به‌عنوان منابع نظری اصلی پژوهش حاضر، نویسنده به بیان آراء رویکردی خود پرداخته و به نمونه‌هایی برای هرکدام از مؤلفه‌های مطروحه در چارچوب نظری اشاره داشته است.

فردوس آقا گل‌زاده در کتاب تحلیل گفتمان انتقادی (۱۳۹۴) که از پژوهش‌های اصلی صورت گرفته در باب تحلیل انتقادی گفتمان است، زبان را به‌عنوان یک عملکرد اجتماعی در ارتباط با قدرت، ایدئولوژی و گفتمان معرفی می‌کند. در بخشی از این کتاب نیز نویسنده به بحث و ارزیابی رویکرد انتقادی وداک می‌پردازد.

در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی مفهوم قدرت در دفتر اول رمان روزگار سپری‌شده‌ی مردم سالخورده (اقلیم باد) بر اساس الگوی گفتمانی نورمن فرکلانف» به قلم مهین میرزاییاتی (ادبیات پارسی معاصر، شماره‌ی ۲۷: ۱۳۹۸) از ابزارهای ادبی برای پرداختن به مسائل اجتماعی و سیاسی استفاده شده و در همین راستا گفتمان «قدرت» در محتوای رمان به چالش کشیده شده است. در این جستار نویسندگان نظام ارتباطی شخصیت‌ها را بر اساس سلسله‌مراتب قدرت در نهاد خانواده و جامعه به تصویر کشیده‌اند و بر این اساس، شکاف طبقاتی میان دوسویه‌ی قدرت (کنشگر، ستم‌پذیر) مورد ارزیابی قرار گرفته شده است.

همچنین کتاب «مناهج التحليل النقدي» به قلم روث وداک و مایکل ماير (۲۰۲۰) با ترجمه‌ی حسام أحمد فرج و عزة شبل محمد، از پژوهش‌های اصلی صورت‌پذیرفته در بیان رویکردهای نظری روث وداک بوده است. در این کتاب به فرآیند تحلیل انتقادی گفتمان پرداخته شده است.

ابراهیم کنعانی و صفورا انتظاری در پژوهشی تحت عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی رمان رویای تبت بر پایه‌ی الگوی ون لیوون» (مطالعات زبانی و بلاغی، شماره‌ی ۲۹: ۱۴۰۱) به بازنمایی فضای ارتباطی کنشگران اجتماعی رمان با یکدیگر بر اساس دیدگاه‌ها و ایدئولوژی‌هایی

بازشناسی انتقادهای کلامی در بستر روابط اجتماعی در رمان النوم في حقل الكرز اثر «أزهر جرجیس»...

۲۱۹

پرداخته‌اند. نویسندگان با کاربست مؤلفه‌های جامعه‌شناختی - معنایی موردنظر ون لیوون، رابطه‌ی میان فرآیندهای ایدئولوژیک با ساختارهای گفتمان‌مدار را شناسایی کرده‌اند و از این طریق، ساز و کار شکل‌گیری جریان قدرت و ایدئولوژی و نقش آن در ارتباط کنشگران و چگونگی تعامل یا تقابل میان آنان را مورد ارزیابی قرار داده‌اند.

در باب ارزیابی و بررسی موضوعیت رمان النوم في حقل الكرز نیز محدود پژوهش‌هایی به رشته‌ی تحریر درآمده که می‌توان به منابع و مطالعات ذیل اشاره نمود:

سامر مختار در مقاله‌ی «النوم في حقل الكرز: کوابیس الوطن في مخيلة مهاجر عراقي» (حفریات: ۲۰۲۰) از زبان سعید مردان جامعه‌ی آرمانی کشور نروژ را به گونه‌ای به تصویر می‌کشد که دستیابی به آن در عراق درگیر با فساد مقامات، بحران‌های اقتصادی-سیاسی و تبعیض‌ها غیرممکن به نظر می‌رسد. در این مقاله جریان گفتمانی در بستر انتقادهای کلامی نقش اصلی را ایفا می‌کند.

زهیر کریم در مقاله‌ی «تراجیدیا النوم في حقل الكرز» (النهار العربي: ۲۰۲۲)، اشاره‌ای به دوگانگی‌های فرد از وطن و غربت دارد. وی بحث تبعید و تبعیض و آوارگی شخصیت اصلی داستان را در قالب فرآیند گفتمانی نشان می‌دهد. همچنین در این دست‌نوشته شرح حال قهرمان داستان در چارچوب انتقادهای کلامی او بازنمود می‌یابد.

راضیه نظری در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل زمان انگاره آرزوی جاودانگی در گفتمان روایی «النوم في حقل الكرز» با تکیه بر نظریه ژرار ژنت» (زبان و ادبیات عربی، شماره‌ی ۳۳: ۱۴۰۲)، به بررسی منبای شکل‌گیری انگاره روایت «النوم في حقل الكرز»، تبیین ارتباط میان زمان و ویژگی‌های شخصیتی و تعیین عواطف منبعث از انگاره‌ی جاودانگی بر اساس نظریه‌ی گفتمان روایی ژرار ژنت در سه محور نظم و ترتیب، دیرش و بسامد پرداخته است.

أومید عبدالکریم ابراهیم در مقاله‌ای دیگر تحت عنوان «النوم في حقل الكرز... سرد یرثی التغریمة العراقية» (الخليج: ۲۰۲۲)، روایتی از سرگذشت زندگی سعید مردان و ارتباطات کلامی وی در دو برهه‌ی «قبل از پناهندگی و بعد از پناهندگی» ارائه می‌دهد. در این مقاله نویسنده تصویر واضحی از بیگانگی و رنج عراقی‌ها از تبعیض، تهدید و سرکوب در داخل و خارج از موطن ترسیم می‌کند.

با بررسی پژوهش‌های صورت گرفته می‌توان به این جمع‌بندی رسید که در خصوص موضوع الگوی تحلیل انتقادی گفتمان روث وداک و تطبیق مؤلفه‌های موردی آن در محتوای رمان النوم فی حقل الکرز پژوهش موردی قابل‌ذکری در این باب صورت پذیرفته است. وجه تمایز مقاله‌ی حاضر نسبت به سایر پژوهش‌های مذکور از این جهت است که پژوهش حاضر وجه و نمود جدیدی را در حوزه‌ی تحلیل انتقادی گفتمان و واکاوی محتوای اجتماعی و سیاسی رمان، به‌ویژه رمان‌هایی که فضای ارتباطی آن‌ها بیان‌کننده‌ی تبعیض، استثمار، سرکوب و غیره بوده را می‌گشاید. این اصل در بررسی رویکرد وداک در فضای انتقادی رمان النوم فی حقل الکرز آشکار است.

چارچوب نظری

وداک در رویکرد انتقادی خود با به‌کارگیری روش‌های چندگانه در مطالعه‌ی زبان، بر اهمیت تشخیص و بازشناسی جنبه‌های اجتماعی زبان در بستر جنسیت‌های ارتباطی در روابط اجتماعی تأکید و اصرار دارد. همچنین او با کاربست روش‌های مزبور می‌کوشد تا در بستر متن و فرآیند گفتمانی، نابرابری‌ها و ناعدالتی‌های اجتماعی را نمایان کند. این روش‌های چندگانه از سه بُعد کلی تبعیض در گفتمان، قدرت و ایدئولوژی معنا پیدا می‌کند که در هرکدام از این ابعاد و مؤلفه‌های موردی آن، نقش جنسیت‌های ارتباطی پررنگ می‌شود.

گفتمان و تبعیض

وداک اشاره‌ای به پدیده‌ی تبعیض اجتماعی دارد. در این بحث مؤلفه‌های اصلی از جمله نژادپرستی «از اعتبار مطالعات قوم‌نگارانه»، ناهنجاری یا تابو اجتماعی، جنبه‌های محرومیت اجتماعی و شایسته‌سالاری در قبال سیاست‌های تبعیضی از منظر دیدگاه گفتمانی مورد بازبینی قرار می‌گیرند. مؤلفه‌های حاضر در یک ارتباط ناگسستگی و سلسله‌وار از یکدیگر قرار دارند؛ به باور وداک «آنجایی که محدودیت باشد، محرومیت ظهور می‌یابد و این محدودیت و محرومیت ناشی از یک تبعیض و نژادپرستی است» (فوداک و مایر، ۲۰۲۰: ۵۱)؛ همچنین وداک ضمن ارائه‌ی مفاهیم انتقادی از مباحث مزبور، بحث تبعیض در بستر گفتمان را منوط به «تحلیل‌های روان‌شناختی و روان‌شناسی اجتماعی آمیخته به سیاست، ساختارهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی و نیز پویایی

اجتماعی که با ساختار شخصیتی افراد در فرایند اجتماعی پیوند می‌خورد» می‌داند (Wodak & Reisigl, ۲۰۱۱: ۱۷).

نژاد و نژادپرستی

نژاد^۲ مفهوم بدیهی است که به‌عنوان نقطه‌ی کانونی مناقشه‌ی مورد اشاره قرار دارد. با پذیرش مفهوم انتقادی نژاد، وداک بحث روابط نژادی را مورد بازبینی قرار می‌دهد. روابط نژادی «از منظر کارکرد اجتماعی، ساختی اجتماعی دارد. از طرفی، به‌عنوان یک ابزار قانونی‌ساز ایدئولوژیک برای ایجاد فشار و بهره‌کشی بر گروه‌های اجتماعی خاصی و نیز جلوگیری از دسترسی آن‌ها به منابع مادی و فرهنگی و سیاسی و نیز کار، خدمات رفاهی، مسکن و حقوق سیاسی به‌کاررفته است» (Wodak & Reisigl, ۲۰۱۱: ۲۰).

مفهومی که از بسط مؤلفه‌ی روابط نژادی گسترده می‌شود، بحث نژادپرستی^۴ است. این بحث به‌عنوان یک ابزار ایدئولوژیک در جهت سرکوب و محرومیت بخشی از جامعه از منابع مادی، فرهنگی و غیره در نظر گرفته می‌شود. از سوی دیگر متناسب با این ابزار ایدئولوژیک، گروه‌های آسیب‌پذیر ایده‌ی نژاد را پذیرفته‌اند و در برابر آن یا درصدد جایگزینی با یک هویت مثبت هستند و یا درصدد مقاومت در برابر چنین ابزاری برای اثبات هویت جمعی خود. اصطلاح نژادپرستی در زمان‌های مختلف وارد حوزه‌ها و ژانرهای کنشی مختلفی شده؛ از جمله «حوزه مفاهیم ترتیبی و طبقه‌بندی که شامل حوزه‌های جنسیتی، گونه و طبقات مختلف است. حوزه‌ی دوم «حوزه‌ای است که عنوان گروه‌های سیاسی و اجتماعی نظیر «ملت»، «شهروندان» و البته در مواردی نادر، «سلسله»، «اربابان قدرت»، «نسل»، «درجه‌بندی» و «خانواده» را در بر می‌گیرد؛ و حوزه‌ی دیگر زمینه‌ای است که گروه‌های زبانی و خانواده‌های زبانی خاصی را در بر می‌گیرد» (Wodak & Reisigl, ۲۰۱۱: ۱۷). به‌طورکلی بحث روابط نژادی و نژادپرستی اغلب در قالب انتقادهای کلامی در چارچوب واژگان استعاره‌ی و کنایی تحقیرآمیز و سرکوبگرانه نمود می‌یابد.

ناهنجاری‌های اجتماعی: تبعیض و تابو^۵

از مرسوم‌ترین تعاریفی که برای تابو ارائه می‌شود، تعبیر ویلیام وُنت^۶ از این اصطلاح است. او تابو را «قدیمی‌ترین مجموعه قوانین نانوشته‌ی بشری و دیرینه‌تر از وجود خدایان و مذاهب» معرفی

می‌کند (وُنت، ۱۹۰۶، ۳۰۸/۲) این مفهوم از نظر وُداک نیز «تخطی از قراردادهای زبانی و گذر از مرزهای عُرْف گفتمانی است؛ به گونه‌ای که در چارچوب جریان‌های گفتمان سیاسی عادی انگاشته شود» (۹۴: ۲۰۲۰، Wodak). این مؤلفه می‌تواند در طبقات اجتماعی به سه شکل کلی جنسیت، رنج جنسیتی و سیاسی، فرهنگی و سانسور یا خودسانسوری در بستر گفتمان انتقادی صورت پذیرد.

زمینه‌های جنسیت و رنج جنسیتی به شکل گسترده در فرهنگ‌ها و جوامع انسانی ظهور می‌یابد. این مسأله عموماً با احساسات ترس، سرخوردگی، شرمساری از موقعیت‌های نژادی و جنسیت فعلی کنشگر همراه می‌شود که طی آن کنشگر از بدو تولد، بنا به مقتضیات قوانین اجتماعی از دسترسی آزاد به برخی از امکانات فردی و اجتماعی محروم می‌شود. این دسترسی حتی می‌تواند چالش‌برانگیز باشد. برای نمونه «روابط آزاد زن و مرد، ملاقات آزادانه با معشوق، شوخی‌ها و محدودیت در شرکت آزادانه جنسیت‌های خاص در کنش‌های اجتماعی در جوامع سنتی از جمله تابوها است» (درویش، ۲۰۱۷: ۱۳).

زمینه‌ی سیاسی و فرهنگی نیز از دیگر مؤلفه‌های اصلی تابو به‌شمار می‌رود که از نظر مطالعات قوم‌نگارانه بیشتر جنبه‌های منفی جریان‌های گفتمانی را دربر می‌گیرد. مؤلفه‌های حاضر از «وضعیت عاطفی گوینده و نحوه‌ی استفاده‌ی او از واژگان گفتمانی در بستر روابط اجتماعی و جایگاه او در طبقات اجتماعی و عملکرد بین فردی نشأت می‌گیرد» (۳۶: ۲۰۲۰، O'Driscoll). جایگاه زبانی مؤلفه‌های مزبور در بافت متن می‌تواند با کاربرد الفاظ و اصطلاحات عامیانه‌ی خارج از عُرْف در بستر جریان گفتمانی و در قالب توهین به اشخاص، توهین به مقدسات و سوءاستفاده از قوانین نمود یابد.

عرصه‌ی دیگر در ناهنجاری‌های اجتماعی، اشاره به سانسور و خودسانسوری دارد. این مؤلفه منتج از محدودیت‌های شدید واژگانی در بستر گفتمان انتقادی است که عملکردهای احساسی دارند. به باور وداک سانسور و خودسانسوری در بستر رسانه‌ای و گفتمانی «دارای مسأله‌ی اولویت‌بندی‌ها و هماهنگی‌گری‌ها به وجه غالب است» (۱۷۳: ۲۰۱۱، Wodak & Reisigl). این اولویت‌بندی‌ها و هماهنگی‌گری‌ها متناسب با «رویدادهای فرهنگی و اجتماعی است که به پشتوانه‌ی تجارب هر فرد در بستر رخدادهای اجتماعی صورت می‌پذیرد» (همان: ۲۲۰). این مؤلفه نیز به‌صورت اشکال کوتاه شده در جریان گفتمان نمود می‌یابد.

محرومیت و طرد اجتماعی^۷

مفهوم طرد اجتماعی یا محرومیت به عنوان «فرآیند پویای سلب صلاحیت اجتماعی^۸ دیده می شود که به موجب آن روابط بین افراد و جامعه ای که در آن زندگی می کنند، نقض و قطع می شود؛ در این رویکرد، دولت مسئول تقویت پیوندهای اجتماعی است که افراد و جامعه را به یکدیگر متصل می سازند» (غفاری و تاج الدین، ۱۳۸۴: ۳۹). موضوع طرد اجتماعی اشاره به سطح زندگی افراد در برخورداری از امکانات رفاهی و اجتماعی دارد؛ یعنی به طور کلی مفهوم محرومیت و طرد اجتماعی در «زمینه های اجتماعی، اقتصادی، تراز جمعیتی و نحوه توزیع امکانات در تراز جمعیتی ظهور می یابد» (هیلز و همکاران، ۲۰۰۷: ۱۵۲).

به باور وداک این محرومیت ناشی از «محدودیت های جهت گیرانه ی روابط سرمایه دارانه ی موجود میان عاملان جهت دهنده (حکومت- مردم) است که در آن زمینه ها و رویدادهای سیاسی، اجتماعی و نژادی قابل بحث و بررسی است» (Wodak & Reisigl, ۲۰۱۱: ۲۰۷).

درواقع مؤلفه های طرد اجتماعی با ابعاد محرومیت از «منابع مادی^۹، روابط اجتماعی^{۱۰}، فعالیت های مدنی، خدمات اساسی^{۱۱} و روابط همسایگی^{۱۲}» شناخته می شوند (غفاری و تاج الدین، ۱۳۸۴: ۴۰).

شایسته سالاری و مردم سالاری در قبال سیاست ضد تبعیض

شایسته سالاری و مردم سالاری یک مفهوم مشورتی و گفتمانی از دموکراسی مشورتی^{۱۳} است که به نظریه ی انتقادی متعهد است. به نظر می رسد این مؤلفه ابزار مناسبی برای تقابل با کنش های سیاسی مؤلّف تبعیض باشد. در چنین مفهومی سعی می شود «نظام عدلیه ای که تا حد ممکن منصف و منطقی است برپا شود (به ویژه وقتی پای دادگاه قانون اساسی و دادگاه اداری در میان است)، رسانه هایی که تا حد ممکن آزاد، مستقل و منتقدند جریان یابند و البته شهروندان منتقد، آگاه به سیاست و فعال که دوست دارند مواضع شفاف داشته باشند و می خواهند شجاعانه در شکل گیری مشورتی جامعه ی مدنی قوی ای سهیم باشند، تربیت شوند» (Wodak & Reisigl, ۲۰۱۱: ۲۶۴). وداک دو فاکتور اصلی (عدالت- حقوق عمومی و توانایی اعتراض مدنی) را برای مفهوم حاضر در نظر می گیرد.

اصل عدالت و حقوق عمومی از حوزه‌های اصلی مؤلفه‌ی دموکراسی مشورتی است. در این حوزه «مشروعیت و قانونی بودن نیت، طرح‌ها و تصمیم‌های سیاسی مرتبط با منافع عامه مردم باید به مشورت گذاشته شود. این تصمیم باید در قالب گفتگو و به روش توصیه‌گرانه، با بحث و استدلال منطقی، با سبک و سنگین‌کردن منتقدانه‌ی مخالفان و موافقان صورت پذیرد تا منافع و انگیزه‌های طرف‌های درگیر شفاف شود و با نظارت عموم مردم بر روند تصمیم‌گیری‌ها، اجرای آن‌ها تسریع یابد» (همان: ۲۶۴). وداک این اصل را مشروط بر این مسأله می‌کند که «مشروعیت مردم‌سالار باید حاصل روندهای گفتگومحور باشد که در قالب بده‌بستان‌های غالباً منصفانه شکل‌گرفته و در فضاهاى عمومی مختلف یا حوزه‌های کنش سیاسی نظرات عموم جامعه درباره مشکلات سیاسی و پرسش‌های مشترک مردم به صورت منطقی، باز و آزادانه مطرح شود» (Wodak & Reisigl, ۲۰۱۱: ۲۶۸).

از نمودهای دیگر بحث دموکراسی مشورتی، توانایی اعتراض مدنی و ضد تبعیض‌کنشگران اجتماعی است. به باور وداک این توانایی «گامی برای جستجوی هویت و قدرت اجتماعی جدید از سوی عامل کنش است که با مؤلفه‌های ملی‌گرایانه و بیگانه‌هراسی همراه شده و با آن پیوند دارد؛ مؤلفه‌هایی که همگام با ترس‌هایی ناشی از تغییرات ایجادشده در بستر جامعه است» (همان: ۲۶۵). این مسأله از سویی منوط به آزادی رسانه‌ها است؛ رسانه‌هایی که اگر مستقل و منتقد باشند، می‌توانند شهروندانی منتقد و آگاه به حقوق سیاسی خود پرورش دهند.

قدرت و ایدئولوژی

بحث دیگر گفتمان انتقادی وداک اشاره به نحوه‌ی اعمال قدرت و تأثیر آن در رفتارهای سیاسی و اجتماعی (و به تعبیری قدرت و ایدئولوژی) دارد. به باور وداک قدرت مفهوم مرکزی تحلیل انتقادی گفتمان است. این تحلیل معمولاً «کاربرد زبان توسط صاحبان قدرت، یعنی سیاستمداران و قانون‌گذاران وضع موجود و نابرابری‌ها را تحلیل و بررسی می‌کند» (فوداک و مایر، ۲۰۲۰: ۳۱). ایدئولوژی‌ها نیز بعد دیگری از تحلیل انتقادی گفتمان را تشکیل می‌دهند که «مجموعه‌ای ثابت از ارزش‌ها یا باورهایی به‌هم‌پیوسته یا مرتبط هستند» (فوداک و مایر: ۲۰۱۴: ۳۰). درواقع «برپایی و حفظ روابط میان قدرت، سلطه و بهره‌کشی بر اساس ایدئولوژی‌ها و مسلک‌های سیاسی و اجتماعی صورت می‌پذیرد» (صوضان، ۲۰۲۱: ۹۲). به باور وداک مفهوم قدرت و ایدئولوژی در بستر

بازشناسی انتقادهای کلامی در بستر روابط اجتماعی در رمان النوم فی حقل الکرز اثر «أزهر جرجیس»...

۲۲۵

کنش اجتماعی معنا پیدا می‌کند. در واقع نوع رفتار و عملکرد عاملان زبانی در چارچوب گفتمان «بر اساس قالب‌های سنجشی، عملکردی و مشارکت‌جویانه‌ی عاملان و متناسب با نوع روابطشان» سنجیده و اعتبار می‌یابند (Wodak & Reisigl, ۲۰۱۱: ۵۴-۵۵).

در بحث از قدرت و ایدئولوژی اصل تمامیت‌خواهی^{۱۴} نمود می‌یابد؛ اصلی که وداک از آن به‌عنوان «استفاده و اعمال قدرت مطلقه با فرآیند ایجاد وحشت در جامعه در جهت سلطه‌پذیری» یاد می‌کند (Wodak, ۱۹۸۹: ۵۶). از راهبردهایی که می‌توان انتظار بازتاب چنین رفتارهایی را در قالب قدرت داشت، «نخست بازشناسی حالت‌های ترغیب و اجبار در چارچوب‌های زبانی (به عنوان زبان سیاست و سیاستمداران) و پس از آن ارزیابی لهجه‌های خاص یک زبان و یا یک صنف به‌عنوان یک رفتار سیاسی و به‌مثابه‌ی اعتبار، ارزشمندی و یا تخریب در جهت سرکوبگری و تثبیت قدرت مطلق است» (Wodak, ۱۹۸۹: ۱۴۰).

راهبردهای زبان‌شناختی ترغیب و اجبار^{۱۵} به‌مثابه قدرت و کسب اعتبار

مؤلفه‌ی ترغیب و اجبار به‌عنوان زبان سیاست و سیاستمداران شناخته می‌شود؛ یعنی «سیاستمدار با استفاده از راهبرد ترغیب و اجبار درصدد معتبر جلوه دادن آنچه می‌گوید و آنچه می‌خواهد است و این مسأله با ابزار قدرت صورت می‌پذیرد» (Wodak, ۱۹۸۹: ۱۷). بحث رویکردی وداک بر روی متمایزکردن دو مؤلفه‌ی اصلی متقاعدساختن است که در قالب فرآیند قدرت معنا پیدا می‌کند. این اصل از سویی تلاش می‌کند تا فرد را ترغیب و مُجاب به انجام چیزی نماید؛ و در بُعد دیگر کنشگر را مجبور به انجام کاری می‌نماید.

ترغیب کردن (مُجاب نمودن) و مجبورساختن در چارچوب گفتمان از طریق ایجاد «وسوسه، دلربایی، تهدید، ترس، تحریک و اغوا» نمود می‌یابد (شعیری، ۱۳۹۸: ۶۵). به‌طورکلی بُعد ترغیب و اجبار سعی می‌کند رابطه‌ای که بین گوینده و شنوندگان ایجاد می‌شود یا قرار است برقرار شود را به‌درستی اداره نماید.

لهجه‌های خاص^{۱۶} به‌مثابه‌ی قدرت و کسب اعتبار

لهجه‌های خاص یا کاربرد اصطلاحات خاص در بستر گفتمان به‌عنوان نمود دیگری از زبان سیاست گروه‌های خاص و جنبه‌های ویژه‌ی زبانی است که از نظر دستوری مبتنی بر زبان رایج می‌باشد، اما دارای ویژگی‌های خاصی در حوزه‌های لغوی، معنایی و نحوی است. به باور وداک «سخن‌پردازان گفتمان برای کسب اعتبار و ارزشمندی به‌صورت مثبت و یا تأثیر روانی و تخریبی به‌صورت منفی از اصطلاحات خاص عامیانه استفاده می‌کنند، اما بدون اینکه این اعتبار با محتوای داده‌شده در شکل توجیه شود» (Wodak, 1989: 141).

این معرفی می‌تواند به‌صورت «کارکرد تثبیت هویت گروهی، تحکیم گروه از طریق دنیای بیرونی، تعیین گروه به افراد خارجی و به‌طور طبیعی، انتقال مطالب خاص نیز باشد» (همان: ۱۴۲)؛ کاربرد این اصطلاحات در بستر گفتمانی ممکن است کارکردی اعتبار آمیز و احساسی داشته باشند و درعین حال بیانگر روشی دقیق برای صحبت در مورد محتوای ایدئولوژیک خاص باشند که می‌تواند به‌عنوان یک کلیدواژه برای رسیدن به غرض متن استفاده شود.

خلاصه رمان النوم في حقل الكرز

وجود داستان‌ها و رمان‌های عربی که مضامین آن‌ها پیرامون موضوعات زندگی در تبعید، دل‌تنگی برای وطن، آوارگی و تبعیض اجباری، مرگ در زیر شکنجه‌ی زندان سیاستمداران و غیره می‌چرخد، دیگر عجیب یا جدید نیست؛ و احساس بی‌تعلقی و پرسش از چگونگی پذیرش هویت همه موضوعاتی هستند که به ضرورتی مبرم برای پرداختن به آن در آثار ادبی و بخشی از فرآیند تحلیل انتقادی در بستر گفتمانی تبدیل شده‌اند. رمان النوم في حقل الكرز (۲۰۱۹) به قلم اُهر جرجیس از جمله آثار ادبی نوینی است که نویسنده در آن کابوس‌های خود را به جهت دوری از وطن به خاطر تبعیض، تبعید و سرکوبگری نظام دیکتاتوری در چارچوب انتقادهای کلامی بازنمایی می‌کند. وقایع رمان بین دو زمان مختلف «گذشته‌ی عراق قبل از ورود آمریکا به جنگ و اشغال عراق در سال ۲۰۰۳ و پس از آن» اتفاق می‌افتد. درهم تنیدگی و پی در پی بودن این اتفاقات ناشی از روایت قهرمان داستان آن است؛ درحالی‌که او با حالتی شبیه به تک‌گویی «حدیث نفس» با رؤیاهای روزانه و کابوس‌های شبانه به روایت از چنین اتفاقات می‌پردازد.

داستان سرگذشت شخصی عراقی به نام سعید ناصر مردان است که در بحبوحه‌ی اتفاقات سقوط رژیم دیکتاتوری به کشور نروژ پناهنده می‌شود و عاصی از تبعیض‌ها، تابوها، ترس‌ها و

تحمیل‌ها از سوی قدرت‌های یک‌جانبه تن به تبعید و آوارگی اجباری می‌دهد. سعید مردان در دوران پناهندگی به دنبال کسب هویت جدیدی است تا زندگی جدیدی را به دور از تجربه‌ی تلخ پیشین شروع کند. وی با کسب هویت سعید یانسن در نروژ از امکانات جدیدی بهره‌مند می‌شود و برگ جدیدی از زندگی خود را شروع می‌کند؛ هرچند به خاطر نژاد و هویت پیشین خود از سوی برخی با تمسخر و محرومیت‌ها روبرو می‌شود. باید گفت ساختار روایت حاضر متشکل از گفتمان‌های پی در پی شخصیت اصلی داستان «سعید یانسن» با دیگر شخصیت‌های فرعی است؛ و چارچوب گفتمان بازتابی از شرایط زبانی و انتقاد کلامی از سوی این شخصیت‌ها است.

نمودهای تحلیلی انتقادهای کلامی در رمان

با بیان مؤلفه‌های انتقادی گفتمان وداک و شرایط زبانی و گفتمانی رمان النوم فی حقل الکرز می‌توان گفت امکان تطبیق و ارزیابی مؤلفه‌های مزبور در محتوای گفتمانی رمان حاضر وجود دارد. لذا این استنتاج با بررسی نمونه‌های موردی در ذیل صورت می‌پذیرد:

گفتمان و تبعیض

در این بحث پدیده‌ی تبعیض اجتماعی از نظر وداک در چهار مؤلفه‌ی نژاد و نژادپرستی، ناهنجاری‌های اجتماعی «تابو»، محرومیت و طرد اجتماعی، شایسته‌سالاری و مردم‌سالاری «دموکراسی مشورتی» در قبال سیاست ضد تبعیض در ساختار گفتمانی قابل ارزیابی است.

نژاد و نژادپرستی

بحث نژاد و نژادپرستی از مؤلفه‌های اصلی فرآیند تبعیض در ساختار گفتمان اجتماعی و سیاسی است. در این بحث تفاوت‌های زیستی، فرهنگی، اجتماعی و سازمانی که منجر به نابرابری در توزیع عادلانه ثروت و امکانات در ساختارهای سیاسی و اجتماعی می‌شود به‌عنوان نقطه‌ی کانونی بحث مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. در بحث از نژاد و نژادپرستی سه دسته‌ی کلی طبقه‌بندی جنسیت، فرقه‌ها و طبقه‌بندی گروه‌های زبانی قابل مشاهده است:

«ستأكلُ لعبة -علي و عمر- التي صُرف من أجلها ملايين الدولارات، الكثير من أرواح العراقيين، سيما اولئك الذين لا يحملون في جيوبهم هويةً واحدة» (جرجيس، ۲۰۱۹: ۱۸۱).

جریان گفتمانی جمله‌واره‌ی حاضر نشان از یک بازی هویت‌سازی از سوی عاملان کنش در بستر مؤلفه نژاد و نژادپرستی دارد. در این گفتمان سعید ناصر مردان از تبعیض نژادی که از سوی فرقه‌های مسلح که به بهانه‌ی هویت و فرقه‌ی مذهبی برتر «بازی علی-عمر» جنگ، تنش و طبقه‌بندی تبعیض‌آمیزی فراوانی را در فضای اجتماعی جامعه ایجاد کرده‌اند، انتقاد می‌کند. این گفتمان انتقادی به‌نوعی مشکلات اجتماعی را بیان می‌دارد و این مسأله‌ای می‌باشد که وداک به آن معتقد است. در واقع در این گفتمان با نوعی ساخت اجتماعی مشاهده می‌شود که ایجاد تفرقه میان قومیت‌ها از طریق بازی مذهبی به‌عنوان یک ابزار ایدئولوژیک مشروعیت‌بخش برای سرکوب و استعمار گروه‌های اجتماعی خاص و محروم کردن آن‌ها از دسترسی به منابع خاص مادی، فرهنگی، سیاسی و غیره شناخته می‌شود. این مسأله خود منجر به بازتولید نابرابری و تبعیض اجتماعی و سیاسی شده که می‌توان در محتوای ارتباط کلامی گفتمان حاضر این نمود را دریافت کرد.

با بررسی گفتمان حاضر چنین برداشت می‌شود که ایجاد طبقه‌بندی خاص مذهبی و در ادامه‌ی آن ایجاد تفاوت‌های فرهنگی از سوی شبه‌نظامیان در جهت سرکوب و پاکسازی مذهبی- نژادی یک فرقه‌ی خاص صورت پذیرفته است و با شکل‌گیری تفاوت‌های ایجادشده، بحث نژادپرستی در بستر گفتمانی نمود یافته که این نژادپرستی از سوی فرقه‌های بانفوذ در فضای اجتماعی و سیاسی مشروعیت یافته است.

«لا تعجب لسطوة النساء ههنا يا سعيد، فأنت في بلد تشكّل الأناث فيه النسبة الأكبر من عدد السكان ... فنحن أقلية يا عزيزي و الأقلية مغلوب على أمرها في العادة» (همان: ۱۱۱-۱۱۰).

از جمله مؤلفه‌هایی که وداک در بستر نژاد و نژادپرستی و در قالب جریان‌های گفتمانی باز نمود می‌سازد، وجود نمودها و نشانه‌های فمینیستی یا اهمیت‌دادن به یک جنسیت ویژه است و علت آن «تعدد یک جنسیت خاص در یک موقعیت ویژه است که به جهت کثرت جمعیت آن از امکانات ویژه‌ای برخوردار می‌شود» (Wodak, ۲۰۱۱: ۱۴). این مسأله نیز در گفتمان حاضر میان «سعید مردان» و «هنریک وینستاد» آشکار می‌شود. در بستر جریان گفتمانی حاضر انتقاد کلامی مبتنی بر

وجود و سلطه یک جنسیت خاص است و این از عبارت زبانی «في بلدٍ تشكَّل الأناثُ فيه النسبةُ الأكبرَ من عددِ السَّكانِ» برداشت می‌شود.

در ادامه واکنش عاملان زبانی به این نسبت تراز جمعیتی در چارچوب انتقاد کلامی «فَنحنُ أقليَّةٌ يا عزيزي و الأقليَّةُ مغلوبٌ على أمرها في العادة» آشکار می‌شود؛ درواقع عاملان زبانی «سعید مردان و هنریک وینستاد» نماینده‌ی یک گروه آسیب‌پذیر هستند که متناسب با این ابزار ایدئولوژیک ایده‌ی نژاد غالب را در فضای اجتماعی و سیاسی گفتمان پذیرفته‌اند و از سوی دیگر درصدد مقاومت در برابر چنین ابزاری برای اثبات هویت جمعی خود هستند. درواقع باید گفت تسلط یک جنسیت خاص در بستر روابط اجتماعی خود موجب بازتولید نابرابری و تبعیض اجتماعی و سیاسی می‌شود. این مسأله در گفتمان حاضر آشکار است و انتقاد عاملان زبانی به جهت همین بازتولید نابرابری و تبعیض در برخورداری از امکانات فرهنگی، اجتماعی و غیره بوده است.

ناهنجاری‌های اجتماعی: تبعیض و تابو

تابو یا ناهنجاری اجتماعی زمانی روی می‌دهد که بتوان به یک رفتار کلامی نسبت داد. وضعیت عاطفی سخن‌پرداز گفتمانی از نقض هنجارهای اجتماعی مبین بازنمود تابو در گفتمان انتقادی است. مؤلفه‌های موردی این بخش به دسته‌های کلی رنج، رنج جنسیتی و تابوهای سیاسی و فرهنگی تقسیم‌بندی می‌شود که در نمودهای ذیل قابل بررسی است:

«مورتن ... كان لا يغتسل إلا مرة واحدة كل ألف عامٍ و لا يحرجه إن خَرَجَتْ نوطاتُ العزفِ، عند النومِ من فمه، أم من مكانٍ آخرٍ، ضحكْتُ كثيراً و أنا أستمعُ أوَّلَ ليلةٍ لتلك المصيبةِ فوقَ رأسي و بكيْتُ كثيراً و لم أنام حتَّى الصباحِ» (جرجیس، ۲۰۱۹: ۹۲).

روایت داستان به‌گونه‌ای شکل‌یافته که سعید مردان به‌عنوان کنشگر و بازیگر اصلی کنش اجتماعی در چارچوب گفتمان‌های خود با دیگر عاملان زبانی از سازه‌های انتقادی زیادی استفاده می‌کند. از آنجایی که «گفتمان نوعی کنش اجتماعی است» (وُداک و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۵)؛ لذا این کنش‌های اجتماعی می‌تواند در رفتارهای کلامی شخصیت‌ها نمود یابد و کنشگران در تضاد با این کنش‌ها دست به انتقاد بزنند. اگر این کنش‌ها خارج از عرف‌های زبانی و اجتماعی یک

جامعه باشد، منجر به انتقاد در بستر روابط کلامی می‌شود. در واقع این انتقاد به خاطر وجود تابو در چارچوب‌های اجتماعی حاکم است. برای اینکه تابو واجد شرایط شود باید به یک هنجار (رفتار کلامی) نسبت داده شود؛ یعنی تابو زمانی بروز می‌یابد که تولید آن منجر به نقض هنجارهای موردنظر شود.

در گفت‌مان حاضر «سعید مردان» به جهت نقض هنجارهای اجتماعی هم‌تاقی‌اش «مارتین پناهنده‌ی کوزوویی» با رفتار کلامی خاصی انتقاد خود را از وضع موجود بر زبان می‌آورد. در بخشی از گفت‌مان «كَانَ لَا يَغْتَسِلُ إِلَّا مَرَّةً وَاحِدَةً كُلَّ أَلْفِ عَامٍ وَ لَا يَحْرَجُهُ إِنْ حَرَجَتْ نَوَاطُ الْعِزْفِ، عِنْدَ النَّوْمِ مِنْ فَمِهِ، أَمْ مِنْ مَكَانٍ آخَرَ» سعید به کنش‌های خارج از عرف «مارتین» در قالب «کثیف بودن و صداها‌ی خارج از عرف» اشاره‌ای دارد. این کنش‌ها از نظر سعید به‌عنوان رفتارهای ناقض هنجار اجتماعی تعبیر شده و وضعیت عاطفی سخن‌پرداز به‌گونه‌ای روایت شده است که با تضاد خنده و گریه همراه می‌شود؛ و این وضعیت عاطفی در قالب گفت‌مان انتقادی «ضَحِكْتُ كَثِيرًا وَ ... وَ بَكَيْتُ كَثِيرًا» نمود یافته است.

«ماذا تشربان؟ قهوة. قالت إيزابيل. و أنت؟ بيرة. قلتُ مُحاوِلاً لتلطيف الأجواء، لكنَّ السَيِّدَةَ إيزابيل شَرَرَتني بعينها، فتداركتُ على الفور: قهوة...» (همان: ۱۱۰).

محتوای گفت‌مان حاضر نشان از استفاده و کاربست اقلام مصرفی ممنوعه «شراب» دارد. این مسأله بازنمودی از چالش‌های تابو در ساختار اجتماعی است. از آنجایی که تابو اصطلاحی است که «قانون کلی روابط اجتماعی از ممنوعیت کاربست کنش‌های هنجارشکن، روابط خودسرانه‌ی خارج از عرف و ممنوعیت نوشیدن و یا خوردن اقلام مصرفی هنجارشکن» است (علی یاسین به نقل از فروید، ۱۹۸۳: ۴۵)؛ لذا در عبارت زبانی حاضر وجود کنش‌های هنجارشکن در چارچوب نوشیدن «آبجو» در ساختار گفت‌مانی «ماذا تشربان؟ ... بيرة» منجر به انتقاد کلامی از سوی شخصیت‌های دیگر کنش اجتماعی در فضای اجتماعی می‌شود. این انتقاد در واقع واکنش و عکس‌العملی غالباً منفی است که در بستر رفتارهای کلامی نمود می‌یابد.

در واقع «ایزابیل لوندیمو» به‌عنوان شخصیت فرعی با حالت رفتاری «شَرَرَتني بعينها» انتقاد و اعتراض خود را در قبال رفتار ناهنجار سعید مردان نشان می‌دهد. با بررسی ساختار گفت‌مانی عبارت‌های زبانی مزبور چنین به نظر می‌رسد که فرایند انتقاد کلامی از کنش‌های تابوآمیز اجتماعی به‌درستی بازنمود یافته است.

بازشناسی انتقادهای کلامی در بستر روابط اجتماعی در رمان النوم فی حقل الکرز اثر «أزهر جرجیس»...

۲۳۱

«يحملُ النقشُ (ص ح) و كراجٌ كثيرٌ من الأسفلت، ثُمَّ مُدَّتْ بَيْنَ أَضلاعِهَا أَنايِبُ نَفطِ عَملاقَةُ. دخلتْ أمريكا أرضَ الإلّةِ مِن بعد ذلك لتكتملَ مسلسلَ التخریبِ و... و تَمَّتْ استباحةُ المُتحفِ العراقي أمامَ أنظارِ جيشِها» (جرجیس، ۲۰۱۹: ۱۹۰).

گفتمان حاضر به عنوان نمودی از خودسانسوری سخن پرداز گفتمانی است. این بحث از شاکله‌ی عبارت زبانی «يحملُ النقشُ (ص ح) و كراجٌ كثيرٌ من الأسفلت» برداشت می‌شود. به باور وداک خودسانسوری به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی تابو سیاسی در نظر گرفته می‌شود. در بحث از تابوی سیاسی «تمامی عادات و کنش‌های اجتماعی متأثر از رنجش و ترس از یک عمل و رفتار کلامی یا روانی شکل و هویت می‌یابند» (علی یاسین به نقل از فروید، ۱۹۸۳: ۴۵). در واقع شکل‌گیری هویت، متأثر از اجرای سیاست و شخصیت عاملان قدرت در بستر فضای سیاسی و اجتماعی است.

سعید مردان با در نظر داشتن این مسأله، به انتقاد از وضع موجود می‌پردازد و این انتقاد در بستر عبارت زبانی «تَمَّتْ استباحةُ المُتحفِ العراقي أمامَ أنظارِ جيشِها» آشکار می‌شود. در واقع انتقاد کلامی حاضر به صورت یک عبارت زبانی کنایی آورده شده است؛ یعنی سعید مردان ضمن کاربست مؤلفه خودسانسوری به جهت ترس و سرکوب از سوی عاملان قدرت، توانمندی ارتش پوشالی رژیم دیکتاتوری عراق را به سخره می‌گیرد.

محرومیت و طرد اجتماعی

در بازشناسی محرومیت و طرد اجتماعی «ضمن اینکه کنشگر از دست‌یابی به احتیاجات اولیه و نخستین خود بازداشته می‌شود، در شکل‌گیری هویت وی و کسب هویت مشخص اختلال روی می‌دهد» (Wodak, ۲۰۱۱: ۲۵۷). این مسأله در نمونه‌های ذیل قابل‌بحث و بررسی است:

«وَصَلنا إلى مركزِ إستقبالِ اللاجئین و مُنحنا هویاتٍ تحملُ أرقاماً بدلَ الأسماء. كانت هویتی تحملُ الرقمَ سبعاءة و سبعة و سبعین. جلسَ بقربی أحدُ اللاجئین مُتذمراً، لِأَنَّهُ أُمسی مائةً واحد عشر: ما هذا الحقُّ الجحیمُ؟! ... فهمستُ فی أذنة: قُل اللّهُ یلعنُ مَنْ كانَ السببَ یا أخ واحد واحد واحد» (جرجیس، ۲۰۱۹: ۸۵-۸۴).

مفهوم گفتمان حاضر به چالش‌ها و مشکلات پناهجویان در کسب امکانات اولیه و کسب هویت جدید اشاره دارد. از آنجایی که «محرومیت اجتماعی، ممنوعیت حضور فرد در جوانب و جنبه‌های اصلی از زندگی اجتماعی است» (هیلز و همکاران، ۲۰۰۷: ۲۶)؛ لذا این بحث به‌طور آشکار در گفتمان مزبور نمایان می‌شود. در این گفتمان «سعید مردان» با بیان گزاره‌ی زبانی «مُنحننا هویاتٍ تحملَ أرقاماً بدلَ الأسماء. کانت هویّتی تحملُ الرقمَ سبعمئة و سبعة و سبعین» به محرومیت خود و دیگر پناهندگان در موقعیت و پایگاه اجتماعی مشخص اشاره می‌کند.

در واقع سخن‌پرداز با بیان اینکه عامل قدرت به‌جای اینکه شناسنامه‌ی هویتی به او بدهد، با شماره‌گذاری «هویّتی سبعمئة و سبعة و سبعین» او را شناسانده، انتقاد خود را بیان می‌کند. از آنجایی که این شماره‌گذاری به محرومیت وی از امکانات اولیه و انزوای اجتماعی او از کانون‌های اجتماعی منجر شده، زمینه‌ی ناراحتی و عصبانیت او از این تبعیض فراهم شده و بستری را برای وجود انتقاد کلامی در بستر گفتمانی فراهم کرده است. این انتقاد در چارچوب گفتمانی سعید مردان با یکی از پناهجویان با گزاره‌ی زبانی «قُلْ اللَّهُ يَلْعَنُ مَنْ كَانَ السَّبَبَ يَأْخُ وَاحِدًا وَاحِدًا وَاحِدًا» مشخص شده است.

«الکرفانُ الَّذِي أَنَامُ فِيهِ بَعْدَ سَاعَاتِ الْعَمَلِ الطَّوِيلَةِ، سَيِّئًا وَغَيْرَ مُنَاسِبٍ لِلِاسْتِخْدَامِ الْبَشَرِيِّ. كَانُ صَنْدُوقًا ضَيِّقًا وَرَطْبًا، تَسِيرُ فَوْقَ أَضْلَاعِهِ خِرَائِطُ مِنَ الْعَفْنِ وَ الْبِكْتَرِيَا» (جرجیس، ۲۰۱۹: ۹۲).

در این گفتمان نیز همانند نمونه‌ی پیشین، نوعی از محرومیت اجتماعی قابل مشاهده است. از آنجایی که «محرومیت متأثر از کنش‌های سیاسی قانون‌گذاران و سیاستمداران در یک پایگاه اجتماعی مشخص روی داده است» (Wodak, ۲۰۱۱: ۲۵۷)؛ لذا «سعید مردان» در چارچوب گفتمانی حاضر به این مسأله تأکید دارد و شرایط و موقعیت‌های اجتماعی خود در زمان پناهندگی را متأثر از شخصیت و رفتار سیاسی سیاستمداران می‌داند. موضوع طرد و محرومیت اجتماعی، اشاره به ابعاد مادی رفاه و سطح زندگی دارد که در این ابعاد سطح زندگی افراد براساس میزان مطلوبیت امکانات و دارایی‌های فرد در موقعیت‌ها و پایگاه‌های اجتماعی مختلف سنجیده می‌شود. از سوی دیگر در نگاه دوم این سطح، رفاه با داوری در تراز جمعیتی مورد سنجش قرار می‌گیرد؛ لذا سعید مردان با بیان گزاره‌های زبانی «سَيِّئًا وَغَيْرَ مُنَاسِبٍ، ضَيِّقًا وَرَطْبًا، خِرَائِطُ مِنَ الْعَفْنِ وَ الْبِكْتَرِيَا» به این محدودیت و محرومیت اشاره دارد و از این وضعیت در پایگاه اجتماعی انتقاد می‌کند. در واقع شخصیت اصلی روایت با بیان این وضعیت نامطلوب که مکان استراحت

وی بدبو، نامناسب، نمور و متعفن بوده است، به انتقاد از این وضعیت سیاسی و اجتماعی می‌پردازد و این انتقاد در رفتار کلامی وی به نحوی نمود یافته است.

شایسته‌سالاری و مردم‌سالاری در قبال سیاست و تبعیض

شایسته‌سالاری و مردم‌سالاری در رویکرد وداک با عنوان «دموکراسی مشورتی» مطرح می‌شود. در بحث حاضر که نقش مجادله‌ای سخن‌پرداز و سیاستمداران برای احقاق حق بسیار پررنگ است، دو مؤلفه‌ی اصلی عدالت، حقوق عمومی و توانایی اعتراض مدنی در چارچوب گفتمان انتقادی مورد بحث قرار می‌گیرد.

«أین الدولة من ذلك؟! سألته بحرقة. هاهاهها.... ضحك و أردف: بالله عليك يا أستاذ، لو كانت لدينا دولة، هل صار سعر الهوية عشر دولارات فقط؟!» (جرجیس، ۲۰۱۹: ۱۷۱).

در گفتمان حاضر بارقه‌هایی از دموکراسی مشورتی وداک با عنوان «مردم‌سالاری مشورتی» نمود پیدا می‌کند؛ به باور وداک این اصل به دنبال دستیابی به اجماع عمومی است و از سویی دیگر بر ساز و کارهایی تأکید می‌کند که به‌وسیله‌ی آن «مردم این امکان را پیدا می‌کنند که در مورد خط‌مشی‌های عمومی در حوزه‌ی سیاست و حکومت به توافق برسند» (جلانی‌پور، ۱۳۸۳: ۱۶۳) و از آن‌جایی که مسائل سیاسی بیرون و درون ساختار و بافت سیاسی متنازع و دوگانه عمل می‌کنند، لذا زمینه را برای انتقاد کلامی فراهم می‌سازند. در این گفتمان نیز سعید مردان به‌عنوان نماینده‌ی مردم عراق و بازیگر اصلی رمان بر این مسأله تأکید دارد و با بیان گفتمان انتقادی «بالله عليك يا أستاذ، لو كانت لدينا دولة، هل صار سعر الهوية عشر دولارات فقط?!» بر بی‌توجهی حکومت دیکتاتوری عراق به اجماع عمومی، رفتارهای سیاسی متناقض و ناتوانی در کنترل قیمت دلار اشاره می‌کند. این اعتراض و انتقاد در واقع بازنمودی از اعتراض مدنی کنشگر اجتماعی به مسائل مزبور در جهت احقاق حقوق عمومی بوده است.

«أرضعوا أطفالهم حليباً مُستورداً من أسوأ المناشئ العالمية، مُرددين ما قاله المُتنبئ ذات يوم: أنا الغريقُ فما خوفي من البلبل!» (جرجیس، ۲۰۱۹: ۱۶۳-۱۶۲).

در این گفتمان نیز همانند نمونه‌ی قبلی استفاده از اعتراض مدنی به‌عنوان بازنمودی از دموکراسی مشورتی وداک آشکار می‌گردد. این مؤلفه مبتنی بر مدل متمایزی از یک شبکه‌ی

ارتباطی متفاوت از کنشگران اجتماعی (مردم عادی، فرا عمومی) شکل می‌یابد که ترکیب و تطبیق هویت‌های فرد با هویت‌های جمعی در ساختارهای سیاسی و اجتماعی معنا پیدا می‌کنند. سعید ناصر مردان در اعتراض به وضع موجود با بیان گفتمان انتقادی «أنا الغریقُ فما خوفی من البلبل» حکومت را تهدید به جنبشی برای احقاق حقوق عمومی می‌کند. در واقع فضای سیاسی جامعه به‌گونه‌ای است که بدون در نظر داشتن اجماع عمومی خط‌مشی عمومی را شکل داده است. این فرایند مولد تبعیض بوده و این تبعیض بستر انتقادی را در فضای گفتمانی فراهم می‌سازد.

قدرت و ایدئولوژی

از آن‌جایی که «روابط قدرت گفتمانی هستند؛ و گفتمان کار ایدئولوژیکی دارد» (وُداک و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۵)؛ لذا تأثیر و روابط دو سویه‌ی قدرت و ایدئولوژی با یکدیگر می‌تواند بستر اجتماعی و سیاسی گفتمان را در جهت آشکارکردن تبعیض و در ادامه‌ی آن خصومت‌سازی نمایان سازد. در بحث از روابط دوسویه‌ی قدرت و ایدئولوژی مؤلفه‌های راهبردهای زبان‌شناختی، ترغیب و اجبار و کاربرست لهجه‌ها و اصطلاحات خاص زبانی به‌مثابه‌ی قدرت و کسب اعتبار قابل مشاهده است.

راهبردهای زبان‌شناختی ترغیب و اجبار به‌مثابه‌ی قدرت و کسب اعتبار

در مؤلفه‌ی ترغیب و اجبار، کنشگر از طریق ایجاد انگیزه و رفتارهای روانی مشخص به‌واسطه‌ی وسوسه، تحریک، اغواء و غیره، درصدد تشویق، تثبیت و در نهایت اعمال قدرت در جهت کنترل صحیح ارتباط کلامی می‌باشد. این بحث در شواهد ذیل مورد ارزیابی قرار گرفته شده است:

«إتصلتُ بعبیر ... مُردّدة: العراقُ جَنَّةٌ یا سعید ... صدّقتی. عبیر ... دعیک من حدیث الجنانِ
 هذا و قولی ما الأمرُ الهامُ الَّذی علیّ العودۃ من أجله؟ ... فقالت بنیرة إشفاقٍ لم أعتد علیها: لقد تمَّ
 العثور علی أبیک و علیک العودۃ لإستلامِ رفاته» (جرجیس، ۲۰۱۹: ۱۲۵-۱۲۴).

در نمونه‌ی حاضر جریان گفتمانی میان سعید مردان و عشق دوران جوانی او «عبیر» صورت می‌پذیرد. عبیر در یک تماس تلفنی، سعید مردان را از طریق ایجاد انگیزه‌ی «بهشتی شدن فضای اجتماعی و سیاسی عراق و پیداشدن پدرش» به بازگشت به عراق ترغیب می‌کند. در واقع این فرایند ایجاد انگیزه، از طریق ترغیب در بستر گفتمانی، نمودی از تشویق و اعمال قدرت «مُجاب نمودن»

از سوی عبیر است. این نمود در دو بستر گفتمانی «مُردّدة: العراقُ جنّةٌ یا سعید» و «لقد تمّ العثور علی أبیك و علیك العودۃ لإستیلام رفاته» بازنمایی می‌شود.

در این بررسی به شیوهی بازتولید سلطه‌ی توسط گفتمان توجه شده است؛ یعنی گروه خاص زبانی علیه گروه دیگر از قدرت کلامی استفاده کرده و آن دیگری را تحت سلطه قرار داده است. در واقع با بررسی محتوای گفتمانی این دو عبارت زبانی چنین برداشت می‌شود که عامل اصلی و تأثیرگذار کنش «عبیر» در ادامه‌ی بستر ارتباط کلامی به واسطه‌ی «شرایط ارجاعی، نوع حضور و ادای کلمات و حتی شیوه‌ی ادای آن‌ها» موفق به مُجاب نمودن سعید مردان برای بازگشت می‌شود (شعیری، ۱۳۹۸: ۶۵). در این بررسی نحوه‌ی ارتباط عبیر و سعید مردان که بازنمودی از شیوه‌ی ادای کلمات جهت مُجاب نمودن است، به صورت عبارت زبانی «فقالَت بنبرةٍ إشفاقٍ لم أعتد علیها: با لحنی دلسوزانه که قبلاً از او نشنیده بودم» آشکار می‌شود.

«إصطَحَبَنِي المَحَقُّقُ مارکوس مِثْلَ جِرْوِ مطیعِ نَحْوِ الطابِقِ الثالثِ مِنَ المَبْنِی. طالبو اللجوءِ مطیعونَ کالجِراءِ الصغیرة، هذا ما یعرفُهُ المَحَقُّقونَ و المُترجمونَ جیداً» (جرجیس، ۲۰۱۹: ۸۵).

در این گفتمان نیز نوعی از ابزار قدرت و ایدئولوژی قابل مشاهده است. اجبار بازرسی اداره‌ی پناهندگی همانند یک رفتار سیاسی، به اعمال قدرت بر عاملان و کنشگران عرصه‌ی اجتماعی منجر می‌شود. در بحث از ترغیب (مُجاب کردن) و اجبار تلاش سخن‌پرداز این مطلب مطرح می‌شود که «سخن‌یاب یا کنشگر به انجام کاری که خود سخن‌پرداز بدان تمایل دارد، راهنمایی نماید و اگر از سوی سخن‌یاب مقاومتی یا ایستادگی در جهت عدم پذیرش ببیند آن را با قدرت خود سرکوب می‌نماید» (Wodak, ۱۹۸۹: ۹۷). در نمونه‌ی حاضر، «سعید مردان» خود و پناهجویان را مانند توله‌سگ‌هایی مطیع و نرم معرفی می‌کند که به جهت کسب اعتبار و هویت فردی و جمعی جدید در فضای سیاسی و اجتماعی نوین به دنبال بازرسی مارکوس به راه می‌افتند؛ و این به خاطر اعمال قدرت از سوی بازرسی اداره است.

این برداشت از دو بستر گفتمانی «إصطَحَبَنِي المَحَقُّقُ مارکوس مِثْلَ جِرْوِ مطیع، طالبو اللجوءِ مطیعونَ کالجِراءِ الصغیرة» منتج می‌شود. باید گفت اعمال قدرت از سوی عامل اصلی قدرت «بازرسی مارکوس» به واسطه‌ی ابزار اجبار صورت پذیرفته است. این ابزار به عنوان رفتار سیاسی منجر به اعمال و تثبیت قدرت شده است.

لهجه‌های خاص به مثابه قدرت و کسب اعتبار

کاربست لهجه‌ها و اصطلاحات ویژه‌ی زبانی در بستر گفتمانی به‌عنوان بستری برای اعمال قدرت از طریق ارتباطات کلامی، هم برای کسب اعتبار و ارزشمندی به‌صورت مثبت و هم برای تخریب و تأثیر روانی به‌صورت منفی بازنمایی می‌شود. این اصطلاحات در آشکارسازی تبعیض و خصوصت‌سازی در فرآیند گفتمانی و در بستر گفتارهای روزمره بسیار نقش‌آفرین است. با توضیحات مزبور این مسأله در نمونه‌های ذیل نمایان است:

«لكنّها لا تريد أن تراني. أقتحمتُ عليها المكتب، فإنفجرت غاضبةً: أنا لم أعطك الإذن

بالدخول. طز» (جرجیس، ۲۰۱۹: ۱۲۹).

کاربست اصطلاح عامیانه «طز: به‌چپم» در گفتمان حاضر از سوی سعید مردان به‌عنوان سخن‌پرداز و کنشگر اصلی گفتمان، نشان از یک بی‌اهمیتی مطلق در جهت تخریب و تأثیر روانی منفی بر مخاطب خود «کری سولبرگ» دارد. در این گفتمان چنین برداشت می‌شود که سخنور زبانی «در درجه‌ی نخست به‌منظور به دست‌آوردن اعتبار، در تقابل با عامل قدرت که سرکوبگر و مانع هویت طلبی سخنور است و در درجه‌ی بعدی به‌عنوان اعتراض و در جهت بیان رفتار و ایدئولوژی عامل زبانی در قبال سیاست و رفتار عامل قدرت از اصطلاح زبانی ویژه استفاده کرده است» (Wodak, ۱۹۸۹: ۱۴۲). با اشاره به این اصل باید گفت که سخن‌پرداز «سعید مردان» در بستر گفتاری حاضر، با انگیزه‌ی کسب اعتبار و در جهت تثبیت و اعمال قدرت فردی در برابر سخن‌یاب «کری سولبرگ» از اصطلاح زبانی ویژه بهره‌جسته است.

همچنین در بخشی از گفتمان «رمی الهویّة من یده و صفعني علی قفای مُعلّقاً: ابنُ الساقطة، تضحكُ علينا؟ ... ابنُ کلب، هل أصابك الطرش؟! صرخَ المُتهجّم» (جرجیس، ۲۰۱۹: ۲۰۰-۱۹۹)، می‌توان کاربست اصطلاحات خاص زبانی را مشاهده نمود. در چارچوب گفتمانی حاضر کاربست دو اصطلاح عامیانه «ابنُ الساقطة: مادربه‌خطا» و «ابن کلب: پدرسگ» از سوی شبه‌نظامیان فرقه‌گرا «به‌عنوان کنشگران اصلی و سخن‌پردازان» در ارتباط کلامی با سعید مردان «به‌عنوان سخن‌یاب و کنش‌پذیر» نشان از یک تأثیر و تخریب روانی دارد؛ این تأثیر و تخریب نتیجه‌ی تثبیت و اعمال قدرت از سوی کنشگران است و چون سعید مردان در نقطه‌ی کانونی اعمال قدرت قرار دارد، مجبور به تمکین از آن می‌شود و از این جهت هویت فردی و گروهی وی از طریق دنیای بیرونی و کنش افراد خارجی شکل می‌یابد.

نتیجه‌گیری

با بررسی و تطبیق رویکردهای انتقادی روٹ وداک در بستر گفتمان اجتماعی و سیاسی رمان النوم فی حقل الکرز نتایج ذیل به دست می‌آید.

۱- ساختار روایی رمان النوم فی حقل الکرز به‌گونه‌ای سازمان‌یافته که نشان می‌دهد هیچ یک از عوامل زبانی (شخصیت‌ها) در بستر گفتمانی از جایگاه ثابت و مشخصی برخوردار نیستند. جریان کلامی موجود در این گفتمان‌ها دو موقعیت برتر (فرداست) و پست (فرو دست) را نشان می‌دهد که نمایندگان هرکدام از این گروه‌ها در موضع‌های گفتمانی خود سعی در تصاحب فضای گفتمانی را دارند. تصاحب فضای گفتمانی از سوی عاملان زبانی می‌تواند به‌واسطه‌ی وجود تمایز و عدم رعایت حقوق مادی و نژادی هر یک از این شخصیت‌ها صورت پذیرد.

۲- از آن‌جاکه محتوای رمان بر کنش اجتماعی و رفتار کنشگران تأکید می‌کند، چنین برداشت می‌شود که گروه‌های زبانی خاص برای تأیید نژاد خود و برای اثبات هویت خود (هویت‌طلبی) در بستر روابط اجتماعی به مناظره با عاملان قدرت می‌پردازند. کردار و مشی سعید ناصر مردان به‌عنوان نماینده‌ی گروه آسیب‌پذیر و فرودست در فرآیند تعاملی او و درزمینه و بافت اجتماعی جامعه مصداق بارز این مسأله است. هویت‌طلبی‌های شخصیت حاضر در چارچوب نزاع‌های گفتمانی و تنازع‌های ارزشی وی با دیگر شخصیت‌ها معنا پیدا می‌کند. روابط اجتماعی پرتشخصیت مزبور ماحصل تمایز و تفاوت در شناخت جایگاه اجتماعی او در قبال یک عامل قدرتمند (گروه برتر و فرداست) است. عامل زبانی قوی (که حکومت استبدادی بعثی نماد آن است) به جهت برخورداری از قدرت و حاکمیت ایدئولوژی خود، به سرکوب و تبعیض مخالفان خود می‌پردازد که این نقطه تبدیل به آغاز تضاد و اعتراض جامعه‌ی زبانی ضعیف (که سعید ناصر مردان نماینده‌ی آن است) در قبال آن می‌شود. این جامعه‌ی زبانی با بهره‌گیری از الفاظ کلامی عامیانه‌ی تحقیرآمیز و گاهاً کنایی به بیان اعتراض خود می‌پردازد. چنین فرآیند زبانی شاکله‌ی اصلی جنسیت ارتباطی وداک را شکل می‌دهد.

۳- تطبیق و بررسی هریک از مؤلفه‌های موردی بحث جنسیت ارتباطی وداک در محتوای رمان حاضر نشان از این مسأله دارد که شاکله‌ی اصلی رمان را چالش‌ها و انتقادهای سیاسی و اجتماعی سازمان‌دهی می‌کند و این چالش‌ها در ارتباطات کلامی میان کنشگران اجتماعی نمایان می‌شود.

چنان‌که بحث شد، فرآیندهای تبعیض‌آمیز مطرح‌شده در جریان ارتباطی، برخاسته از رابطه‌ی قدرت و ایدئولوژی است. رابطه‌ی قدرت و ایدئولوژی در بستر گفتمانی رمان چنان می‌نماید که یک ابزار و اهرم فشار و نفوذ از سوی گروه فرادست بر گروه فرودست است. در واقع گروه اجتماعی فرودست (که سعید ناصر مردان نماینده‌ی آن است) برای تثبیت هویت فردی و جمعی خود و نیز به سبب توزیع نامتوازن قدرت و فشار و هدایت گاه‌آ سرکوب مآبانه و یک‌جانبه‌ی گروه فرادست (حزب حاکم) به یک ایده و تصمیم سیاسی و اجتماعی، دست به اعتراض و انتقاد می‌زند. باید گفت در این تطبیق زبان از زاویه‌ی دید انتقادی در روابط اجتماعی موردبررسی قرار می‌گیرد.

۴- اصل قدرت و ایدئولوژی از ابزارهای شناختی مهم در بازنمایی چالش‌های هویت‌طلبی سعید مردان در چارچوب انتقادهای کلامی وی است. رفتارهای کلامی شخصیت حاضر از طریق کاربرست اصلاحات زبانی ویژه و الفاظ عامیانه در مؤلفه‌ی قدرت و ایدئولوژی ظهور می‌یابد. آن‌گونه که نتیجه گرفته می‌شود بیان چنین اصطلاحات عامیانه زبانی در ساختار کلامی نشان از اعتبارخواهی (کسب اعتبار) عامل زبانی است و در واقع چنین نشانه‌های رفتار کلامی عامل زبانی از طریق حالات روانی «اجبار، تشویق و ترهیب» در بستر قدرت و در چارچوب گفتمان انتقادی بازنمایی می‌شود. چنین حالت‌های رفتاری و احساسی در سرتاسر جریان‌های کلامی، اثر و بازتاب مستقیمی از کنش‌های سیاسی و اجتماعی عاملان زبانی (گروه فرودست در تقابل با گروه فرادست) دارد. حالت‌های روانی و رفتاری همچون اجبار، تشویق و غیره از سوی عامل زبانی (گروه آسیب‌پذیر) به فراخور سلطه، نفوذ و خط‌مشی یک عامل بالادستی صورت می‌پذیرد. مجموعه‌ی این کنش‌ها و واکنش‌ها ضمن اینکه بستر انتقاد را در جریان‌های ارتباطی فراهم می‌کند، نقش و تأثیر اصل قدرت و ایدئولوژی را در رویکرد ارتباطی نمایان می‌سازد.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- Ruth Wodak
- ۲- Practice
- ۳- Race
- ۴- Racism
- ۵- Taboo
- ۶- Wilhelm Wundt
- ۷- Social Exclusion
- ۸- Social Disqualification
- ۹- Material Resource

- ۱۰- Social Relations
- ۱۱- Basic Services
- ۱۲- Neighborhood
- ۱۳- Deliberative Democracy
- ۱۴- Totalitarianism
- ۱۵- Seduction & Conviction
- ۱۶- Jargon

منابع و مأخذ

- آقا گل زاده، فردوس (۱۳۹۴). تحلیل گفتمان انتقادی، چاپ سوم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- جرجیس، أزهر (۲۰۱۹). النوم في حقل الکرز، بیروت: نشر الرافدین.
- جلانی پور، حمیدرضا (۱۳۸۴). «دموکراسی گفت‌وگویی»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پنجم، شماره ۱: ۱۷۱-۱۶۰.
- حسن پور، آرش و ربانی خوراسگانی، علی (۱۳۹۶)، «بدبینی؛ کاربست گفتمان تاریخی روٹ وُداک در تحلیل مستند «دماغ به سبک ایرانی»، مجله جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و هشتم، شماره پیاپی (۶۶)، شماره دوم: ۷۰-۴۹.
- الحمیری، عبدالواسع (۲۰۰۹). ما الخطاب و کیف نحلّه، بیروت: مجد المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر و التوزيع.
- درویش، حسام‌الدین (۲۰۱۷). «في النقد و التابو «الجنسی» عند صادق جلال العظم»، مؤسسة مؤمنون بلا حدود، (۱): ۳۳-۱.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۸). تجزیه و تحلیل نشانه-معناشناختی گفتمان، تهران: انتشارات سمت.
- صوضان، محمد (۲۰۲۱). «قراءة تقديمية لمضامين فصل: المقاربة التاريخية للخطاب "مارتن راييز نجل و روٹ فوداک" من كتاب "مناهج التحليل النقدي للخطاب"»، مجلة الخطاب و التواصل، المجلد ۲، الرقم ۲: ۹۹-۹۱.
- غفاری، غلامرضا و تاج‌الدین، محمداقبر (۱۳۸۴)، «شناسایی مؤلفه‌های محرومیت اجتماعی»، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، دوره ۵، شماره ۱۷: ۳۳-۵۵.
- فروید، زیغموند (۱۹۸۳). الطوظم و التابو، ترجمه: بو علی یاسین، اللادقیه: دارالحوار للنشر و التوزيع.
- فوداک، روٹ و ماير، ميشيل (۲۰۱۴). «التحليل النقدي للخطاب التاريخ والبرنامج النظرية والمنهجية»؛ ضمن: مناهج تحليل النقدي للخطاب، ترجمة حسام أحمد فرج وعزة شبل محمد، ط۱، القاهرة: المركز القومي للترجمة.
- _____ (۲۰۲۰). مناهج التحليل النقدي للخطاب، ترجمة حسام أحمد فرج و عزة شبل محمد، القاهرة: المركز القومي للترجمة السلسلة؛ العلوم الاجتماعية للباحثين.
- وداک، روٹ و لاکلا، ارنستو و همکاران (۱۳۹۵). تحلیل گفتمان سیاسی (امر سیاسی به مثابه برساخت گفتمانی)، ترجمه امیر رضائی پناه و سمیه شوکتی مقرب، تهران: انتشارات تیسرا.

وُنت، ويليام (١٩٠٦). *سيكولوجيا الشعوب*، المجلد الثاني، بغداد: دار نابو للنشر والتوزيع.
هيلز، جون و لوغران، جوليان و بياشو، دافيد (٢٠٠٧). *الاستبعاد الاجتماعي؛ محاولة للفهم*، ترجمة: محمد
الجوهري، الكويت: عالم المعرفة للنشر والتوزيع.

O'Driscoll, Jim. (٢٠٢٠). *Offensive Language: Taboo, Offence and Social Control*, London: Bloomsbury Academic.

Reisigl, Martin & Wodak, Ruth. (٢٠١١). *Discourse and Discrimination. Rhetorics of racism and antisemitism*, London: Routledge.

Wodak, Ruth. (١٩٨٩). *Language, Power and Ideology; Studies in political discourse*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

_____. (٢٠٢٠). *The Politics of Fear: The shameless normalization of far-right discourse*, London: Sage Publications Ltd.

النقد الكلامي في العلاقات الاجتماعية خلال رواية النوم في حقل الكرز لأزهر جرجيس وفق نموذج روث وداك في الجنس الإعلامي

علي صياداني^{١*}

يزدان حيدرپور مرند^٢

المُلخَص

تحليل الخطاب النقدي يعتبر واحداً من فروع علم اللغة والذي يدرس اللغة كوظيفة اجتماعية في علاقتها مع القوة والإيدئولوجيا والخطاب في إطار الموقف الاجتماعي. روث وداك هو من منظري تحليل الخطاب النقدي ويعتقد أن القوة والإيدئولوجيا من أسباب السلطة وهذه السلطة في المواقف الاجتماعية والسياسية المختلفة تخلق التمييز. يتم نقد هذه العملية بواسطة المجموعات المتضررة في إطار الأنساق الكلامية. النقد الكلامي ينجم عن التمييز بواسطة وجود مؤشرات العنصرية والاضطرابات الاجتماعية والحرمان الاجتماعي وطلب الهوية في مجال الجدارة. وتطبيق المؤشرات اللغوية المذكورة باستخدام المنهج الوصفي التحليلي مهم جداً في إطار النقد الكلامي وتحليل الخطاب النقدي في رواية النوم في حقل الكرز (٢٠١٩) لأزهر جرجيس. وترجع أهمية هذه الدراسة إلى وجود المظاهر الاحتجاجية والاختلافات التي تحدث في الخطاب والسياق اللغوي والاجتماعي للرواية المذكورة. تم تقديم فحوى الرواية حيث الشخصية الرئيسة سعيد ناصر مردان في تعامله مع الشخصيات الأخرى ينقد التمييز وعدم العدالة. ذلك التمييز الذي يظهر بواسطة القدرة والتصرفات الأحادية للحكومة. وهذا النقد يظهر في إطار الحوار بين الشخصيات. الخطاب النقدي لروث وداك يخلق الاحتجاج في إطار التمييز. تظهر نتائج الدراسة أنه يمكن تطبيق مؤشرات منهج النقد الكلامي لوداك في فحوى الرواية المذكورة وهذه الإمكانية تلائم الموقف الاجتماعي والظروف اللغوية.

الكلمات الدليلية: الخطاب الاجتماعي والنقدي، النقد الكلامي، رواية النوم في حقل الكرز، روث وداك، أزهر جرجيس.

^١ - أستاذ مشارك في قسم اللغة العربية وآدابها، جامعة الشهيد مدني بأذربيجان، تبريز، إيران.

^٢ - الماجستير في قسم الترجمة للغة العربية، جامعة الشهيد مدني بأذربيجان، تبريز، إيران.